

Ἡ διαλεκτικὴ τῶν πολιτειακῶν κανόνων δικαίου περὶ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἑτεροδόξων καὶ ἑτεροθρήσκων καὶ ὁ νέος νόμος 4301/2014

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΑΖΑΚΑ*

Καλησπέρα σας.

Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας πού μου ἔδωσε ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν τιμητικὴ γιὰ ἐμένα πρόσκλησή της σὲ αὐτὴν τὴν ἡμερίδα, νὰ μοιραστῶ μὲ ἕνα τόσο ξεχωριστὸ ἀλλὰ καὶ τόσο ἐξειδικευμένο στὸ δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας ἀκροατήριο, καθηγητὲς πανεπιστημιακῶν σχολῶν καὶ νομικοὺς παραστάτες τῆς Ἐκκλησίας, μερικὲς σκέψεις καὶ τὴν ἐμπειρία μου ἀπὸ τὴ μέχρι σήμερα θητεία μου ὡς εἰδικὸς συνεργάτης / νομικὸς σύμβουλος τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα Θρησκευμάτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας κ. Καλαντζῆ, θέση στὴν ὁποία ἔχω τὴν τύχη νὰ ὑπηρετῶ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀπὸ τὸ 2011. Ἡ ἐκ μέρους μου θεώρηση, ἀντίληψη καὶ προσέγγιση τῶν θεμάτων ἀρμοδιότητος τῆς Γ.Γ.Θ., μεγάλο ποσοστὸ τῶν ὁποίων ἄλλωστε ἀφορᾷ τὰ τέσσερα ἐκκλησιαστικὰ καθεστῶτα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ἰδίως αὐτὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος –κατ’ ἀρχὰς λόγω τῆς προβλεπόμενης συμμετοχῆς, συνδρομῆς ἢ ἔστω τυπικῆς παρουσίας τοῦ κράτους σὲ διάφορες ἐκφάνσεις τῆς διοικητικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ δευτέρου λόγω τοῦ μεγέθους της καὶ τῆς πληθώρας τῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου καὶ ιδιωτικοῦ δικαίου πού τὴν ἀποτελοῦν καὶ συνδέονται μὲ αὐτὴν πνευματικά, διοικητικά ἢ ἐπιτροπικά– αὐτὴ λοιπὸν ἢ θεώρηση προφανῶς καθορίζεται ἀπὸ τὰ βασικὰ στοιχεῖα πού διαμορφώνουν σὲ ὅλους μας τὴν προσωπικότητα, τίς βαθύτερες φιλοσοφικὲς καὶ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις καὶ συγκεκριμένα σὲ ἐμᾶς πού ἀσχολούμαστε μὲ τὸ δίκαιο ἐπηρεάζει καὶ τὴ δόμηση τῆς νομικῆς σκέψης καὶ τῆς ἐν γένει δικαιοκῆς συγκρότησής μας. Ὡς μέλος λοιπὸν τοῦ ὀρθόδοξου πληρώματος, ὡς νομικὸς ἐπιστήμονας ἐνὸς δυτικοῦ δικαιοκῆ συστήματος καὶ

---

* Ὁ Στέφανος Βαζάκας εἶναι Νομικὸς Σύμβουλος τῆς Γενικῆς Γραμματείας Θρησκευμάτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, Ἔρευνας καὶ Θρησκευμάτων.

νομικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἐνεργὸς πολίτης μιᾶς δημοκρατικῆς κοινωνίας καὶ ὡς ἐπαγγελματίας δικηγόρος τῆς πράξης, ἀσχολούμενος στὸ πλαίσιο τῶν καθηκόντων μου μὲ τὰ ἐκκλησιαστικά θέματα, ἔχω σχηματίσει τὴν πεποίθησι ὅτι γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, τὴ σχέση της μὲ τὴν Πολιτεία καὶ τὴν κατάταξή της στὸ σύστημα συσχετισμῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας (ὅσο μπορεῖ νὰ καταταχθεῖ ἕνας ὄργανισμὸς ποὺ ἡ ἀποστολή του εἶναι πρωτίστως πνευματικὴ καὶ μεταφυσικὴ, ἀποβλέποντας στὴν ἀγαπητικὴ προσφορὰ καὶ σωτηρία ὄλων τῶν ἀνθρώπων) κυριαρχεῖ μία, ἄλλοτε δικαιολογημένα καὶ ἄλλοτε ὄχι, ἐσφαλμένη ἀντίληψη ποὺ φθάνει στὰ ὅρια τῆς ἰδεοληψίας. Ποιά εἶναι αὐτή; Ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀπὸ τὴν ἰδρυσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, εἶναι μονίμως καὶ σταθερῶς εὐεργετούμενη ἀπὸ τὴν Πολιτεία, καὶ μάλιστα ἄδικα καὶ ἄνισα σὲ σχέση μὲ τίς λοιπὲς θρησκευτικὲς κοινότητες, ὅτι ἐπιτυγχάνει τὴν προώθησι τῶν θεμάτων της, ὅτι τυγχάνει εὐνοϊκῆς νομοθετικῆς μεταχείρισις. Ἀναζητήσα τίς βασικὲς διατάξεις ποὺ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος θέσπισε γιὰ τὴ διοικητικὴ ὀργάνωσι τῶν διάφορων θρησκευτικῶν κοινοτήτων καὶ πρέπει νὰ πῶ ὅτι ἡ εἰκόνα ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὸ νομικὸ πλαίσιο ποὺ τὸ Κράτος ἔχει κατὰ καιροὺς υἱοθετήσει δὲν ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκη σὲ ἕνα τέτοιο συμπέρασμα, παρὰ τίς ἐντυπώσεις (καὶ τὰ προβλήματα) ποὺ δημιούργησαν συγκεκριμέναι διατάξεις σὲ συγκριμέναι περιπτώσεις. Ἀντιθέτως, μᾶλλον ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος στὴν πολιτικὴ του περὶ τῶν θρησκευμάτων ἐπέδειξε ἀνταντακλαστικά καὶ προνοητικότητα ποὺ δὲν ἀπαντήθηκαν σὲ μεγαλύτερα, πιὸ ἐδραιωμένα καὶ μὲ ὠριμότερες κοινωνίες κράτη.

Πρέπει ἐπομένως νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι ἡ Πολιτεία σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἀντιμετώπισε πολὺ πιὸ γρήγορα καὶ πιὸ δραστικά, ἀκόμη καὶ καινοτόμα καὶ πρωτοποριακά γιὰ τὴν ἐποχὴ, θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ, θέματα ποὺ ἀφοροῦσαν ἐτεροθρησκευτικὲς κοινότητες καὶ τὴν ὀργάνωσι τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τους, σὲ ἀντιδιαστολή μὲ τὴν καθυστέρησι ποὺ ἐπέδειξε γιὰ ἀντίστοιχα θέματα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1882, μὲ τὸν νόμο ΑΛΗ' /22-06-1882 (ΕτΚ 59/01-07-1882) «Περὶ πνευματικῶν ἀρχηγῶν τῶν Μωαμεθανικῶν Κοινοτήτων», δηλαδὴ πρὶν κἂν κλείσει χρόνος ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὴν ὁποία παραχωρήθηκαν στὴν Ἑλλάδα ἡ Ἄρτα καὶ ἡ Θεσσαλία καὶ ἐνσωματώθηκαν οἱ πληθυσμοὶ τους (καὶ οὐσιαστικά λίγους μῆνες μετὰ ἀπὸ τὴν κατάληψι τῶν προσαρτημένων ἐδαφῶν ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Στρατό, π.χ. στὸν Βόλο ὁ στρατὸς μπήκε μόλις στίς ἀρχὲς Νοεμβρίου 1881), τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος συνέστησε τέσσερις νέαι θέσεις κεντρικὰ διοριζομένων (μὲ βασιλικὸ διάταγμα) καὶ κρατικὰ ἀμειβομένων Μουφτῆδων στίς προσαρτημέ-

νες περιφέρειες (Φάρσαλα, Λάρισα, Τρίκαλα και Βόλος), τούς οποίους αναγνώριζε όχι μόνον ως πνευματικούς/θρησκευτικούς ηγέτες των κοινοτήτων τους αλλά και ως «δημοσίους λειτουργούς», που έδιναν τὸν ὄρκο δημοσίου ὑπαλλήλου (νὰ διευκρινίσω ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ δημοσίου λειτουργοῦ καὶ τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου ταυτίζεται στὰ νομοθετικά κείμενα τῆς ἐποχῆς, γιὰ παράδειγμα στὸν Ν. ΑΡΨΓ΄/14-05-1884 «Περὶ προσόντων καὶ πειθαρχικῆς τιμωρίας τῶν δημοσίων λειτουργῶν» (ΕτΚ 217/1884) οἱ ὄροι αὐτοὶ χρησιμοποιοῦνται ἀδιακρίτως μὲ τὴν ἴδια σημασία). Μάλιστα, προχωρώντας ἕνα βῆμα παραπάνω γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ὁμαλῆς ἐνσωμάτωσης τῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν, ὑπῆρξε πρόβλεψη ὅτι τὶς κρατικὲς αὐτὲς θέσεις θὰ κατελάμβαναν μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ κατ' ἐξουσιοδότηση διατάγματος οἱ τότε ὑπηρετοῦντες Μουφτῆδες (ποὺ εἶχαν τοποθετηθεῖ ἐπὶ Ὀθωμανικῆς Διοικήσεως). Κάποιος θὰ μπορούσε νὰ σκεφθεῖ εὐλόγα ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη τοῦ Κράτους ἀντίδραση στὴ ρύθμιση τῶν ἐπίσημων σχέσεων του μὲ μουσουλμάνους θρησκευτικοὺς ἡγέτες, μία κατάσταση ποὺ οὐσιαστικά γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὴν ἴδρυσή του τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἐκαλεῖτο νὰ διαχειριστεῖ μὲ συστηματικὸ τρόπο καὶ γιὰ μεγάλους ἀριθμούς. Ὡστόσο, παρόμοια ἀντιμετώπιση στοὺς μουφτῆδες ἐπεφύλαξε καὶ μετὰ ἀπὸ σαράντα περίπου χρόνια, ἤτοι μετὰ ἀπὸ τὶς ἀπελευθερώσεις καὶ προσαρτήσεις τῶν Νέων Χωρῶν τὴν πρώτη εἰκοσαετία τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα, μὲ τὸν ν. 2345/1920 «Περὶ προσωρινοῦ ἀρχιμουφτῆ καὶ μουφτῆδων τῶν ἐν τῷ Κράτει Μουσουλμάνων καὶ περὶ διαχειρίσεως τῶν περιουσιῶν τῶν Μουσουλμανικῶν Κοινοτήτων» (ΕτΚ Α΄ 148), ὁ ὁποῖος, ἐνῶ προέβλεψε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν δημόσια προκήρυξη καὶ τὴν ἐκλογή –ἔστω καὶ ἀπὸ κατάλογο ἐκλογίμων θεωρημένο ἀπὸ «τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργείων»– τῶν μουσουλμάνων θρησκευτικῶν ἡγετῶν ἀπὸ τὶς κοινότητές τους, διατήρησε τὸ ἴδιο νομικὸ καθεστῶς καὶ οἱ μουφτῆδες συνέχισαν νὰ θεωροῦνται «δημόσια ἀρχαί», ἔδιναν τὸν ὄρκο τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου καὶ ἀπολάμβαναν τὶς ταχυδρομικὲς καὶ τηλεγραφικὲς ἀτέλειες τοῦ Δημοσίου. Εἶναι γνωστὸ ὅτι μέχρι σήμερα, δυνάμει τῶν διατάξεων τοῦ ν. 1920/1991 ποὺ ἀντικατέστησε ὅλο τὸ προηγούμενο νομικὸ πλαίσιο, οἱ τρεῖς Μουφτεῖες τῆς Θράκης ἀναγνωρίζονται ρητῶς ὡς δημόσιες ὑπηρεσίες ἐπιπέδου γενικῆς διεύθυνσης, ὑπαγόμενες στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, καὶ οἱ Μουφτῆδες ἀντιμετωπίζονται μισθολογικῶς ὡς γενικοὶ διευθυντές. Βλέπουμε ἐπομένως ὅτι εἴτε ἐμμέσως, διὰ τῆς ρητῆς ἀποδόσεως τῆς δημοσιοὑπαλληλικῆς ιδιότητος στοὺς μουσουλμάνους θρησκευτικοὺς ἡγέτες ἢ διὰ ἀπὸ τὸ 1882, εἴτε ἀμέσως, διὰ τῆς ρητῆς ἀναγνώρισης τοῦ δημοσίου χαρακτῆρα τῆς ὑπηρεσίας τους, ποὺ ἔλαβε χώρα μεταγενέστερα, ἡ θρησκευ-

τική διοίκηση τῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν, ἀρχικῶς τῶν κάθε φορὰ ἀπελευθερωθέντων καὶ προσαρτηθέντων ἐθνικῶν ἐδαφῶν καὶ πλέον τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Θυράκης, ὀργανώθηκε ἐξ ἀρχῆς σὲ νομικὲς βάσεις δημοσίου δικαίου (βάσεις ποὺ θεμελιώνουν μέχρι σήμερα καὶ τὶς δικαιοδοτικὲς ἀρμοδιότητες τῶν Μουφτῆδων στὸ διαπροσωπικὸ δίκαιο τῆς μειονότητας) καὶ συγκεκριμένα ὡς δημόσια ὑπηρεσία τοῦ στενοῦ πυρῆνα τοῦ κράτους καὶ ὄχι ὡς ἰδιαίτερο νομικὸ πρόσωπο (δημοσίου δικαίου).

Τὸ θέμα τῆς ἔνταξης καὶ ἐφαρμογῆς μιᾶς μουσουλμανικῆς δικαιοταξίας μέσα στὴν ἑλληνικὴ νομικὴ τάξη, ἦτοι τοῦ Ἱεροῦ Ἰσλαμικοῦ Νόμου στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας, εἶναι ἀπὸ μόνο του τόσο ἐξαιρετικὸ παράδειγμα ἄσκησης ἐμπνευσμένης κρατικῆς πολιτικῆς περὶ θρησκευμάτων καὶ σεβασμοῦ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ποὺ θέλει ἰδιαίτερη συζήτηση. Ὅσοσο πρέπει νὰ πῶ ὅτι ἡ σύγχρονη νομικὴ θεώρηση καὶ σκληρὴ κριτικὴ του, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν σημερινῶν, δυτικῶν καὶ κατὰ βάση χριστιανικῶν, ἀπόψεων περὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, περὶ δημοκρατίας, περὶ λειτουργίας τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, δὲν ἀδικεῖ μόνο τὴν πρωτοπορία του γιὰ τὴν ἐποχὴ (ἡ ὁποία ὅλο καὶ ἔρχεται στὸ προσκῆνιο σήμερα, μὲ τὴν ὀλοένα αὐξανόμενη ἐμφάνιση καὶ ἐπίκληση τῆς Σαρίας σὲ πολλὲς ὑποθέσεις οἰκογενειακοῦ δικαίου πλέον σὲ ἀστικὰ δικαστήρια σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, νομικὸ γεγονός ποὺ κάποια στιγμή πιστεύω θὰ κληθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ἐνιαῖα καὶ συστηματικά), ἀλλὰ συστηματικὰ πιέζει τὸν δημόσιο ἐπιστημονικὸ διάλογο σὲ μία καθολικὴ, κάθετη καὶ ἀπόλυτη καταδίκη του. Εἶναι ὁμως πραγματικὰ ἔνδειξη σεβασμοῦ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἐκ μέρους μιᾶς δυτικῆς κοινωνίας ἢ ἀπροετοίμαστη, ὑποχρεωτικὴ καὶ βίαιη μετάβαση ἑνὸς θρησκευτικοῦ μειονοτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀπὸ ἑνα δικαίκο σύστημα ποὺ ἐφαρμόζει ἐπὶ ἑκατονταετίες σὲ ἑνα σύστημα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντιδιαστολὴ μὲ βασικὲς παραδοχὲς τῆς θρησκείας του; Ἐγὼ θὰ ἔλεγα ὅτι εἶναι τόσο δημοκρατικὸ ὅσο τὸ νὰ ὑποχρεώσει κάποιος τὸν ἐνήλικο καὶ ἔχοντα πλήρη συνείδηση ἀσθενῆ, στὸ πλαίσιο μιᾶς ἀπολύτως ἀναγκαίας γιὰ τὴ ζωὴ του ἱατρικῆς πράξης, νὰ ὑποστῇ μία θεραπεία ποὺ εἶναι ἐνάντια στὰ θρησκευτικὰ πιστεύω του. Εἶναι τόσο σεβαστικὸ ὅσο τὸ νὰ ὑποχρεώσει ἡ Πολιτεία τοὺς πιστοὺς χριστιανούς, στὸ πλαίσιο τῆς ἐλεύθερης συμμετοχῆς ὄλων στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ, νὰ ἐργάζονται συστηματικὰ κάθε Κυριακὴ ἢ τοὺς Ἰσραηλίτες νὰ καταπατοῦν τὴν ἀργία τοῦ Σαββάτου.

Ἐπανερχόμενος στὰ ὀργανωτικά, ἴσως εὐκόλα κάποιος θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ ἐρείσματα αὐτῶν τῶν νομοθετικῶν προβλέψεων γιὰ τὴ διοικητικὴ ὀργάν-

νωση της ισλαμικής θρησκείας, στηριζόμενος στις δοκιμαζόμενες σχέσεις του νεοσύστατου Έλληνικού Κράτους με την Όθωμανική Αυτοκρατορία και τις μεταξύ τους διεθνείς συνθήκες, που κάθε φορά συνάπτονταν για την ειρήνευση των σχέσεων και την επίλυση μίας σωρείας πρακτικών και νομικών προβλημάτων. Όσοσο κανείς δεν μπορεί να παραγνωρίσει το έντονο θρησκευτικό στοιχείο που ήταν άδιάκοπα παρόν. Είναι χαρακτηριστικό ότι το πρώτο τέταρτο του είκοστού αιώνα οι μεταβολές στους αριθμούς των έτεροθρήσκων εντός της Επικράτειας είναι πολύ μεγάλες και φυσικά ακολουθούν την εδαφική διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους. Ειδικότερα κατά την απογραφή του 1920 καταγράφονται λιγότεροι από 5.000 πολίτες του έβραϊκού δόγματος ανά την επικράτεια (Παλαιά Ελλάδα), ενώ στην απογραφή του 1928 ο αριθμός τους πλέον άγγιζει τις 73.000 (ή αύξηση άγγιζει το 1.400%). Ακόμη πιο μεγάλη μεταβολή εμφανίζει ο μουσουλμανικός πληθυσμός, ο οποίος το 1920 είχε καταμετρηθεί σε λιγότερους από 5.500 πολίτες και ήδη το 1928 (και παρὰ τις τεράστιες μετακινήσεις πληθυσμών και την ανταλλαγή που είχε λάβει χώρα με 390.000 περίπου μετακινήσεις προς την Τουρκία) ανέρχεται σε 126.000 (αύξηση που υπερβαίνει το 2.200%) και περιλαμβάνει κυρίως τους έξαιρέσιμους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Θράκης και της Ηπείρου. Οι μεταβολές στα άλλα δύο χριστιανικά δόγματα για τὰ όποια τηρούνται στοιχεία (καθολικοί και διαμαρτυρόμενοι) είναι σημαντικές ποσοστιαία αλλά περιορίζονται σε 82% για τους καθολικούς (το 1928 ανέρχονται σε 35.000) και 400% για τους διαμαρτυρόμενους (το 1928 ανέρχονται σε 9.000).

Μετά λοιπόν από αυτά, τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος δὲν δίστασε νὰ υἱοθετήσει, εὐθύς μόλις τέθηκε τὸ ζήτημα, παρόμοια οργανωτικὴ λύση καὶ γιὰ τὶς Ἰσραηλιτικὲς Κοινότητες. Πράγματι, ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους, τὴν προσάρτηση τῶν νέων Χωρῶν καὶ τὴν ἔνταξη στὸν ἐθνικὸ ἰστὸ περιοχῶν με ἀκμάζουσες ἰσραηλιτικὲς κοινότητες (καὶ προφανῶς μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὁμαλότητος καὶ τῆς ἐνότητος ἀπὸ τὸν Ἑθνικὸ Διχασμὸ), ἐκδόθηκε ὁ ν. 2456/1920 «Περὶ Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων» (ΦΕΚ Α΄ 173), ὁ ὁποῖος οὐσιαστικὰ ἐνοποίησε τὸ ἐξαιρετικὸ δίκαιο τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ ρύθμισε, ἐν μέσῳ ἄλλων, καὶ τὴν ὁργάνωσή τους προβλέποντας ὅτι σὲ ὅποιες πόλεις λειτουργεῖ Συναγωγὴ καὶ κατοικοῦν μονίμως περισσότερες ἀπὸ εἴκοσι οἰκογένειες μπορεῖ νὰ ἰδρυθεῖ με βασιλικὸ διάταγμα Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα ὡς Νομικὸ Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, τῆς ὁποίας μάλιστα μέλη θεωροῦνται αὐτοδικαίως ὅλοι οἱ ὁμόθρησκοι πού κατοικοῦν στὴν ἔδρα τῆς. Ὁ νομοθέτης ὄχι μόνον προσέδωσε ρητῶς τὸν νομικὸ αὐτὸ τύπο ὁργάνωσης σὶς συγκεκριμένους θρησκευτικὲς κοι-

νότητες, αλλά προέβλεψε την αναγκαστική συνένωση και συμμετοχή όλων των Ἰσραηλιτῶν τῆς ἐδαφικῆς περιφέρειας τῆς κοινότητας. Τὸ νομικὸ αὐτὸ καθεστῶς διατηρήθηκε μὲ τὸν μεταξικὸ Α.Ν. 2544/1940 (ΦΕΚ Α΄ 14) καὶ μεταπολεμικὰ μὲ τὴν ἀνασύσταση τῶν κοινοτήτων δυνάμει τῶν διατάξεων τοῦ Α.Ν. 367/1954 (ΦΕΚ Α΄ 143), διατηρεῖται δὲ ὁ νομικὸς αὐτὸς τύπος ὁργάνωσης μέχρι καὶ σήμερα. Πλέον γίνεται νομολογιακὰ δεκτὸ ὅτι οἱ κοινότητες ὁργανώνονται ὡς Ν.Π.Δ.Δ. σωματειακῆς μορφῆς (ΣτΕ 1607/1995), δηλαδή ὡς δημόσιοι σύλλογοι καὶ ἡ αὐτοδίκαιη κτήση τῆς ιδιότητος τοῦ μέλους ἐρμηνεύεται ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τοῦ ἄρθρου 12 Σ καὶ τοῦ ἄρθρου 11 ΕΣΔΑ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι κάθε Ἰσραηλίτης δύναται νὰ γίνῃ μέλος τῆς οἰκείας κοινότητας, ἐφόσον τὸ ζητήσει καὶ συντρέχουν οἱ λοιπὲς προϋποθέσεις τοῦ κανονισμοῦ, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἐξαναγκαστεῖ νὰ προσχωρήσῃ ἢ νὰ παραμείνῃ σ' αὐτήν, ὑποχρέωση ποὺ νομολογιακὰ ἔχει κριθεῖ συνταγματικῆ ὡς ἀποσκοποῦσα στὴ θεραπεία δημοσίου σκοποῦ (βέβαια θυμίζω ὅτι στὸ ἄρθρο 12 παρ. 5Σ προβλέπεται ὁ ἀναγκαστικὸς συνεταιρισμὸς γιὰ λόγους δημοσίου ἐνδιαφέροντος). Εἶναι δὲ σημαντικὸ νὰ προσθέσω ὅτι ὁ ν. 2456/1920, πέραν ἄλλων διατάξεων μὲ θρησκευτικὸ περιεχόμενον, π.χ. περὶ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου, προέβλεψε στὸ ἄρθρο 24 καὶ τὴ δυνατότητα τοῦ Κράτους, τῶν Δήμων καὶ τῶν Κοινοτήτων νὰ ἐγγράφουν στοὺς ἐτήσιους προϋπολογισμοὺς τοὺς πιστώσεις ἐπιχορήγησης τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἐκπαιδευτικῶν, θρησκευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν σκοπῶν.

Καὶ στὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις, τὸ Κράτος κατὰ τὶς παγίως ἰσχύουσες συνταγματικὲς δεσμεύσεις του περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας περιορίστηκε κατὰ κανόνα νὰ ρυθμίσει τὴν τυπικὴ, ἐξωτερικὴ διοικητικὴ ὁργάνωση τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν κοινοτήτων, σεβόμενο τὴν ἐσωτερικὴ λειτουργία καὶ τοὺς κανόνες τοὺς. Καὶ αὐτὸ τὸ ἔκανε προσφέροντας τὴ μέγιστη νομικὴ προστασία ποὺ μπορούσε νὰ προσφέρει, ἤτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποδίδοντας ἀπὸ τὸ 1882 τὴ δημοσιοῦ-παλληλικὴ ιδιότητα στοὺς Μουφτῆδες (δὲν ἀμφισβητεῖται ὅτι ὁ κρατικὸς διορισμὸς ἐνὸς Μουφτῆ, ἀκόμη καὶ σὲ χριστιανικὸ κράτος, δὲν εἶναι ἀσύμβατος μὲ τὸν Ἱερὸ Ἰσλαμικὸ Νόμο), ἀφ' ἑτέρου δὲ προβλέποντας ἀπὸ τὸ 1920 (ἦτοι πολὺ πρὶν ἢ Ἱστορία δεῖξει τὸ τρομερότερο πρόσωπό της μὲ τὸ Ὀλοκαύτωμα) τὴν ἀπόδοση ἴδιας νομικῆς προσωπικότητας δημοσίου δικαίου στὶς Ἰσραηλιτικὲς Κοινότητες ἀκόμη καὶ μὲ ἐλάχιστα πληθυσμιακὰ ὄρια, ἤτοι μόλις εἴκοσι οἰκογένειες, προκειμένου νὰ μὴν ἀποκλειστοῦν αὐτῆς τῆς προστασίας μικρὲς κοινότητες ἀκόμη καὶ στὴν Παλαιὰ Ἑλλάδα. Θυμίζω ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ νομικοῦ προσώπου εἶχε ἐμφανισθεῖ στὴ νομικὴ πραγματεία μόλις τὸ 1840 μὲ τὸ ἔργο

System des Heutigen Römischen Rechts του Friedrich Carl von Savigny και η σχετική θεωρία βρήκε ευρεία απήχηση και εξέλιξη περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, κυρίως λόγω του έργου των Γερμανών νομομαθών, άρα ήταν ακόμη σχετικώς νέα στην ελληνική νομική επιστήμη και έννομη τάξη, αφού παρά τις όποιες καταβολές της στο Ρωμαϊκό δίκαιο –*persona ficta*– και τις εκκλησιαστικές κυρίως εκδηλώσεις της κατά τον Μεσαίωνα, ήταν άγνωστη στο Βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο που άποτελούσε και τη βάση του ελληνικού νομικού συστήματος μέχρι και την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα. Πλέον η νομική επιστήμη και η Πολιτεία είχε το κατάλληλο νομικό σχήμα στη δικαιοταξία της, ένα νέο νομικό έργαλειο που της επέτρεπε να προστατεύσει, να οργανώσει και παράλληλα να κρατήσει τις αναγκαίες αποστάσεις από τις θρησκευτικές συσσωματώσεις. Τυχόν δεύτερες σκέψεις για την άσκηση κρατικών πολιτικών και επιρροών μέσω της νομικής αυτής οργάνωσης, ακόμη και εάν πράγματι ένυπνηχαν στους συντάκτες των διατάξεων, πιστεύω ότι διασκεδάζονται πλήρως, αφού στην περίπτωση των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων η άρμοδιότητα και η εμπλοκή κρατικών οργάνων στη λειτουργία τους είναι ελάχιστη και όπου απαντάται εξαντλείται στην έκδοση, προτάσει πάντοτε της Κοινότητας, των αναγκαίων εφαρμοστικών διαταγμάτων (για του λόγου το αφαλές αρκεί μία απλή επισκόπηση των κειμένων τυπικών διατάξεων και των Κανονισμών των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων). Άλλα και στις περιπτώσεις των κρατικά διορισμένων Μουφτήδων-δημοσίων υπαλλήλων, οι διατάξεις του 1882 αναγνώριζαν ρητώς τον ρόλο και την επιθυμία της κοινότητας στην επιλογή των προσώπων, η δέ μισθοδοσία τους ήταν απόλυτως ικανοποιητική για τα δεδομένα της εποχής (ο Μουφτής Λάρισας λάμβανε 250 δραχμές μηνιαίως και οι λοιποί Μουφτήδες 150 δρχ., όταν ένας ειδικός Παισματοδίκης Α΄ τάξεως λάμβανε 180 δρχ., ένας γραμματέας δικαστηρίου Α΄ τάξεως περί τις 120 δρχ. και ένας μόνιμος Κελευστής του Πολεμικού Ναυτικού 90 δραχμές), οι δέ νεώτερες διατάξεις του 1920, οι όποιες μάλιστα προέβλεπαν καθολική εκλογή από έγκεκριμένο κατάλογο υποψηφίων, δέν υπολείπονταν σε αποδοχές σε σχέση με τους λοιπούς δημοσίους υπαλλήλους.

Τώρα, εύλογα θα με ρωτήσετε τί μās ενδιαφέρουν όλα αυτά σε σχέση με την Όρθόδοξη Έκκλησία και περαιτέρω με το σημερινό καθεστώς νομικής οργάνωσης των λοιπών έτεροδοξων και έτερόθρησκων κοινοτήτων. Και όμως, δίπλα στην ιστορία των πολιτειακών κανόνων περί προστασίας και τυπικής διοικητικής οργάνωσης των δύο μεγάλων έτερόθρησκων κοινοτήτων της χώρας, κάποιος θα ανέμενε να δει αντίστοιχες ρυθμίσεις διοικητικής φύσεως για την επικρατούσα θρησκεία, η στενή σχέση της οποίας με το Κράτος έθεωρείτο λίγο-

πολύ δεδομένη. Προφανώς όμως έπρεπε να περάσει όλος ο ταραγμένος εθνικά και εκκλησιαστικά δέκατος ένατος αιώνας, οι κλυδωνισμοί των σχέσεων μεταξύ Έλλαδικής Έκκλησίας και Οικουμενικού Πατριαρχείου, το πολιτικοκρατικό καθεστώς που επιβλήθηκε με τον Βασιλιά να επιφυλάσσει για τον έαυτό του τον ρόλο του έγγυητή της νομιμότητας των αποφάσεων της Συνόδου και ή σταδιακή μεγέθυνση της Έκκλησίας με την ένσωμάτωση νεο-άπελευθερωμένων εθνικών έδαφών και των επικύριων εκκλησιαστικών έπαρχιών τους (Έπτάνησα, Θεσσαλία, Άρτα), προκειμένου να αποκτήσει για πρώτη φορά το δικαίωμα της διοικητικής αυτότελειας και της έλευθερίας έσωτερικής όργάνωσης, αλλά και ένα αντίστοιχο επίπεδο νομικής προστασίας των δομών της. Η ένορία, ή βασιική δομή του εκκλησιαστικού όργανισμού, αναγνωρίστηκε ως αυτότελές νομικόν πρόσωπον και απέκτησε ίδια νομική προσωπικότητα το 1910 (άρθρο 1 ν. ΓΦ75'/1910 ΕτΚ Α' 93): μέχρι τότε είχε ύπαρχει στους δήμους με πολλά πρακτικά και νομικά ζητήματα. Και πάλι όμως, μόλις το 1923, ήτοι τρία χρόνια μετά από τους καθοριστικούς νόμους για τις Μουφτείες και τις Ίσραηλιτικές Κοινότητες, αποφασίζει ό νομοθέτης να προσδώσει στις ένορίες, ήτοι μόνο στις τοπικές δομές της κατά τα άλλα Έπικρατούσας Έκκλησίας με μία συντριπτική και στατιστικώς άπογραφημένη πλειοψηφία στον πληθυσμό της τάξεως που ξεπερνούσε το 96%, νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου (άρθρο 2 Ν.Δ. 17/12/1923 Περί ένοριακών Ναών και Έφημερίων ΕτΚ Α' 382). Η Έκκλησία έπρεπε να περιμένει λίγα ακόμη έτη, προκειμένου το 1931 να αναγνωριστούν ως Ν.Π.Δ.Δ. ή Ίερά Άρχιεπισκοπή Άθηνών και οι Ίερες Μητροπόλεις (Ν. 5187/1931 Καταστατικός Νόμος της Άυτοκεφάλου Έκκλησίας της Ελλάδος ΕτΚ Α' 255) και το 1969 ή ίδια ή Έκκλησία της Ελλάδος (Ν.Δ. 126/1969). Για τη μισθοδοσία του κλήρου έχουν ειπωθεί τόσα πολλά, που μόνο για λόγους πληρότητας θα πρέπει να θυμίσω ότι αυτή προβλέφθηκε με νόμο μόλις το 1945 (Α.Ν. 536/1945 ΦΕΚ Α' 226), ό όποιος άπαγόρευσε την πληρωμή των κληρικών σε είδος από τους ένοριτες τους (κατάσταση που έγκύκλιος του Ύπουργείου Οικονομικών χαρακτήρισε ως έπαιτεία), προέβλεψε την ίδρυση και λειτουργία ειδικού λογαριασμού «πρός πληρωμήν μισθοϋ έφημεριακού κλήρου» και θεσμοθέτησε για πρώτη φορά τη ρητή δέσμευση της Πολιτείας για ένίσχυση αυτού του λογαριασμού σε περίπτωση που οι δύο πόροι του (ποσοστό από τα άκαθάριστα έσοδα των ναών και έτήσια ένοριακή εισφορά κάθε όρθόδοξης χριστιανικής οικογένειας) δέν έπαρκοϋσαν. Η μισθολογική έξομείωση των κληρικών με τους δημοσίους υπαλλήλους έγινε μόλις το 1968 (Α.Ν. 469/1968, ΦΕΚ Α' 162), οι δέ Άρχιερείς της Έκκλησίας της Ελλάδος άρχισαν

νά μισθοδοτούνται πλήρως από τόν κρατικό προϋπολογισμό μόλις τήν 01/01/1980 (ΦΕΚ Α΄ 1041/1980 ΦΕΚ Α΄ 75). Μπορεί νά μᾶς φαίνεται περίεργο, ἀλλά ἡ δαπάνη τῆς μισθοδοσίας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν βάρυνε τόν κρατικό προϋπολογισμό ἕναν ὁλόκληρο αἰῶνα μετὰ ἀπό τήν ἐπιβάρυνσή του ἀπό τή δημοσιούπαλληλική μισθοδοσία τοῦ Μουφτῆ Φαρσάλων.

Ἄς δοῦμε τώρα μία ἄλλη ἐκδήλωση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τήν ἴδρυση καί λειτουργία λατρευτικῶν χώρων, ζήτημα πού ἐνέχει ἀναγκαστικά ὀργανωτικό χαρακτήρα (ἀφοῦ ἐπηρεάζει ἄμεσα τή λειτουργία τῆς λατρείας καί τῆς ἄσκησης τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῆς κοινότητος) καί εἶχε μείνει νομοθετικά ἀρρύθμιστο ἀπό τήν Ἑλληνική Πολιτεία γιά μεγάλο χρονικό διάστημα. Ὅσον ἀφορᾷ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, πέραν τῆς αὐτονόητης τήρησης τοῦ κανονικοῦ δικαίου καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξης, ἡ ἴδρυση ναοῦ ἀρχικῶς ὑπαγόταν στίς γενικῆς διατάξεις περὶ ἀρμοδιοτήτων τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου (ἄρθρα 50 & 20 «Νόμος περὶ συστάσεως τῶν Δήμων» ΕτΚ 3/1834), ἡ ἀπόφαση τοῦ ὁποίου ἐγκρινόταν ἀπό τόν Νομάρχη καί διαβιβαζόταν στό ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργεῖον γιά τή χορήγηση ἀδείας (δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 1906/1857 ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τοὺς Νομάρχες τοῦ Κράτους). Πολὺ ἀργότερα, ἐκδόθηκαν διάφοροι νόμοι πού εἴτε διατήρησαν σιωπηρῶς τὸ καθεστῶς τῆς ὑπουργικῆς ἀδειοδότησης (ΓΦΨ'/1910 ΕτΚ Α΄ 93) εἴτε τήν ἀπαιτοῦσαν ρητῶς (ἄρθρο 4 β.δ. 16-04-1912 ΕτΚ 119, ἄρθρο 44 Ν.Δ 27/28-12-1923 ΕτΚ 382). Ἀπὸ τήν ἄλλη, ἐπὶ ἕναν αἰῶνα οἱ λατρευτικοὶ χώροι τῶν ἑτεροδόξων καί ἑτεροθρήσκων ἀνεγείρονταν καί λειτουργοῦσαν χωρὶς καμμία διάταξη ἐσωτερικοῦ δικαίου, τοῦ σχετικοῦ δικαιώματος κατοχυρωμένου στίς διεθνεῖς συνθήκες πού εἶχε ὑπογράψει ἡ Ἑλλάδα (Πρωτόκολλο Λονδίνου 1830, Συνθήκη Παραχωρήσεως Ἰονίων Νήσων 1864, Συνθήκη Κωνσταντινουπόλεως 1881, Συνθήκη Ἀθηνῶν 1913, Συνθήκη Σεβρῶν 1920 καί Συνθήκη Λωζάννης 1923). Μόλις τὸ 1929, μὲ τὸ ἄρθρο 10 Ν.Δ 14-09-1929 (ΕτΚ 381) πού κυρώθηκε μὲ τὸν νόμο 4567/1930, προβλέφθηκε ρητῶς ὅτι «διὰ τὴν ἀνέγερσιν Ναοῦ ὁποιοῦδήποτε δόγματος ἀπαιτεῖται καί ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καί τῶν Θρησκευμάτων», διάταξη πού ἐπανελήφθη στό ἄρθρο 63 Π.Δ 25-05-1932 (ΕτΚ 297). Ἀκολούθησαν οἱ γνωστοὶ μεταξικοὶ νόμοι 1363/1938 καί 1672/1939 πού τροποποιημένοι καί πολλές φορές δικαστικὰ δοκιμασμένοι στό ΣτΕ ἰσχύουν μέχρι σήμερα (φυσικὰ ὑπὸ τὴ νομολογιακὴ προϋπόθεση ὅτι ἡ προηγούμενη διοικητικὴ ἄδεια ἔχει ἀπλῶς διαπιστωτικὸν χαρακτήρα γιά τὴ συνδρομὴ τῶν συνταγματικῶν προϋποθέσεων καί πλέον ἔχοντας καταργηθεῖ μὲ τὸ ἄρθρο 27 ν. 3467/2006 ἡ προβλεπόμενη ἄδεια τοῦ ἐπιχώριου Ὁρθόδοξου

Ἐπισκόπου). Βλέπουμε ἐπομένως ὅτι γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα τὸ κράτος ἐλέγχει κεντρικὰ τὴν ἴδρυση Ὁρθόδοξων Ἱερῶν Ναῶν ἐνῶ, ἀφήνοντας ἀρρήθμιστο τὸ ζήτημα γιὰ τοὺς ἑτερόδοξους καὶ ἑτεροθρησκούς ναοὺς καὶ εὐκτηρίους οἴκους, οὐσιαστικὰ ἐπιτρέπει τὴν ἄνευ λοιπῶν προϋποθέσεων ἀνέγερση καὶ λειτουργία τους (ἔστω καὶ ἐὰν τελικῶς σὲ κάποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις ἐνδεχομένως νὰ ἐμφανίστηκαν φαινόμενα κρατικῆς παρεμπόδισης τῆς λειτουργίας ἐνὸς ἑτερόδοξου λατρευτικοῦ χώρου), μόνον μὲ τὴν ἐπίκληση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ποὺ ἀφ' ἐνὸς μὲν εἶχε ἐγγυηθεῖ σὲ τρεῖς κράτη ὑπὸ συγκεκριμένες ἱστορικὲς συνθήκες, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατοχύρωνε ρητῶς τὸ Σύνταγμα. Δὲν ξέρω πόσοι ἐνδεχομένως λατρευτικοὶ χώροι ἑτεροθρήσκων ἢ ἑτεροδόξων ἀπαγορεύθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴς αὐτὸ τὸ διάστημα τοῦ δικαιοῦ κενοῦ (φαντάζομαι θὰ ὑπῆρξαν κάποια τέτοια κρούσματα), ὥστόσο γνωρίζω ὅτι πολλοὶ γνωστοὶ ναοὶ χριστιανικῶν δογμάτων ἀλλὰ καὶ μουσουλμανικὰ τεμένη ἰδρύθηκαν χωρὶς καμμία κρατικὴ ἄδεια καὶ συνεχίζουν νὰ λειτουργοῦν μέχρι σήμερα. Μία τελευταία λεπτομέρεια: γιὰ τὴν ἴδρυση ἐνορίας ὑφίσταντο καὶ ὑφίστανται πληθυσμιακὰ κριτήρια, μὲ κατὰ κανόνα ἐλάχιστο ἀριθμὸ ὀρθόδοξων οἰκογενειῶν τὶς τριακοσίαις, ἐνῶ γιὰ ἑτεροδόξους καὶ ἑτεροθρήσκους ὁ νομοθέτης ἀρκέστηκε στὶς 50 οἰκογένειες (ἢ καὶ ἀκόμη λιγότερες γιὰ συνοικισμοὺς καὶ χωριά), ἀναγνωρίζοντας προφανῶς τοὺς μικροὺς ἀριθμοὺς τους σὲ μίαν ὀρθόδοξη πλειοψηφία, ἀριθμητικὸ ὄριο ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἰσχύει γιὰ λειτουργία εὐκτηρίου οἴκου (ἦτοι χώρου διαμορφωμένου σὲ ἰδιωτικὸ ἀκίνητο καὶ προωρισμένου νὰ λειτουργήσῃ ὡς τόπος λατρείας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ περιορισμένο κύκλο ἀνθρώπων, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν «ναό», ποὺ εἶναι ἀφιερωμένος στὴ δημόσια λατρεία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ ὅποιαδήποτε πρόσωπα, χωρὶς διάκριση, ΑΠ20/2001), δεχόμενο τὸ ΣτΕ (καὶ ἡ ἀδειοδοτοῦσα διοίκηση) ἐδῶ καὶ δεκαετίες πολὺ μικροὺς ἀριθμοὺς πιστῶν (π.χ. 5 ἢ 7 πιστοὶ εἶναι ἀρκετοὶ γιὰ νὰ ζητήσουν καὶ νὰ λάβουν σχετικὴ ἄδεια).

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ νομίζω ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει μίαν ἐπικοινωνία καὶ ἓνα συνεχῆ διάλογο καὶ ἀλληλεπίδραση, ἔστω καὶ μὲ χρονικὲς καθυστερήσεις, μεταξὺ τῶν βασικῶν κανόνων ὀργάνωσης ποὺ ἀφοροῦν τὴν πολυπληθέστερη Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς μεγαλύτερες τότε ἑτεροθρησκὲς κοινότητές της. Ὅπου εἶναι δυνατὸ ἀκολουθοῦνται τὰ βασικὰ νομικὰ σχήματα (νομικὴ μορφή, προστασία δημοσίου δικαίου, κρατικὴ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση, εἰδικὲς προστατευτικὲς διατάξεις –ἀκόμη καὶ κατ' ἐξαίρεση τῆς γενικῆς νομοθεσίας– γιὰ κομβικὰ δογματικὰ ζητήματα ποὺ οἱ συνέπειές τους ἐκδηλώνονται καὶ ἐκτὸς τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς, ἀνάθεση σὲ θρησκευτικὸς λειτουργοῦς

άρμοδιοτήτων οικογενειακού δικαίου), χωρίς φυσικά να ταυτίζονται, λόγω των τεράστιων διαφορών και της ποικιλομορφίας των έσωτερικών κανόνων και των παραδόσεων κάθε θρησκείας. Φυσικά ή Όρθόδοξη Έκκλησία δεν όριοθετείται ούτε προσδιορίζεται από αυτό το τεχνητό μόρφωμα του νομικού προσώπου· απλώς ή Έκκλησία χρησιμοποιεί τη νομική προσωπικότητα για να διευκολύνει κάποιες από τις κοσμικές δραστηριότητές της, τὸ δὲ Κράτος χρησιμοποιεί την ίδια κατασκευή (του νομικού προσώπου) προκειμένου να μπορεί να επικοινωνεί στην κοινώς κατανοητή γλώσσα με τη θρησκευτική κοινότητα και να αντιλαμβάνεται έναν βαθμό όργάνωσής της, με τρόπο που τὸ Κράτος έχει συνηθίσει και έχει τυποποιήσει, χωρίς να υπεισέρχονται υποκειμενικά ή μεταφυσικά στοιχεία.

Όλα αυτά φυσικά δεν αναιρούν τη μακρόχρονη αδράνεια της Πολιτείας, και μάλιστα παρά τις προσκλήσεις της έπιστημονικής κοινότητας και τις προτροπές ήμεδαπών και διεθνών δικαστηρίων να θεσπίσει τις κατάλληλες οργανωτικές ρυθμίσεις και για τις άλλες θρησκευτικές κοινότητες (μικρότερες τότε, ισχυρότερες και μεγαλύτερες σήμερα), που για λόγους ιστορικούς δεν βρέθηκαν στο προσκήνιο των εξελίξεων ώστε να τύχουν της κρατικής προσοχής. Όσον αφορά λοιπόν τη νομική όργάνωση των άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων, κυρίως των πιδ γνωστών και αντιπροσωπευτικών χριστιανικών δογμάτων, είναι αλήθεια ότι μέχρι και τον ν. 4301/2014 τελοῦσαν σὲ μία γκριζα ζώνη και ένα συγκεχυμένο νομικό καθεστώς, με διάφορες έρμηνευτικές προσεγγίσεις της θεωρίας περι de facto αναγνώρισης μίας ίδιας νομικής αυτοτέλειας, συνήθως ιδιωτικού και ένιοτε και δημοσίου δικαίου, ακόμη και νομολογιακά προηγούμενα κατά κανόνα χαμηλόβαθμων δικαστηρίων, και άρχοῦνταν στους κλασικούς τύπους όργάνωσης του Αστικού Κώδικα (σωματείο, μη κερδοσκοπική εταιρεία). Με τον νόμο 4301/2014 θεσμοθετήθηκε για πρώτη φορά ή έννοια του Θρησκευτικού Νομικού Προσώπου (και αντίστοιχως του Έκκλησιαστικού Νομικού Προσώπου), νέων μορφών νομικών προσώπων, προκειμένου να ρυθμισθεί –στο πλαίσιο των νομικών εργαλείων και έννοιών που χρησιμοποιεί ή έννομη τάξη μας αλλά με ταυτόχρονη προστασία και σεβασμό του θεμελιώδους άτομικού δικαιώματος της θρησκευτικής έλευθερίας– τὸ ευαίσθητο θέμα της όργάνωσης και της άπόκτησης νομικής μορφής θρησκευτικών ομάδων που έπιθυμοῦν να λειτουργοῦν περισσότερο όργανωμένα και με έναν έξωτερικό νομικό τύπο που να αντιλαμβάνεται τὸ έσωτερικό δίκαιο. Η μέχρι τότε υπάρχουσα τυπολογία νομικών προσώπων, ιδίως του σωματείου και της μη κερδοσκοπικής εταιρείας, έθεωρείτο από ιστορικές κοινότητες ως υποβάθμιση της άπο-

στολής αλλά και του κύρους τους, ἔστω και ἐὰν ἡ νομικὴ μορφή αὐτῶν τῶν φορέων ἔχει νὰ κάνει κυρίως μὲ τὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις τους. Μάλιστα ὁ νόμος, ἐπειδὴ ἀπευθύνεται σὲ ὅλες τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες και θρησκείες, ἐπεδίωξε νὰ εἶναι ἀρκετὰ γενικός, ἀφαιρετικός και «εὐρύχωρος» ὥστε νὰ ἐπιτρέψει σὲ ὅλους τοὺς θρησκευόμενους νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν, χωρὶς νὰ υἱοθετῆ εὐνοϊκὲς ἢ ἐξαιρετικὲς ρυθμίσεις για συγκεκριμένες ἐκκλησίες ἢ θρησκείες.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι μὲ τὶς διατάξεις του δὲν εἰσήχθη κάποιος προληπτικός (και ἄρα ἀντισυνταγματικός) περιορισμὸς τοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, οὔτε κάποιο σύστημα ἀναγνώρισης θρησκειῶν. Αὐτὸ πρέπει νὰ τονισθεῖ, διευκρινίζεται ἄλλωστε ξεκάθαρα και στὴν αἰτιολογικὴ ἔκθεση τοῦ νόμου, διότι ἐκδηλώθηκε ἀτυχῶς ἡ λανθασμένη κριτικὴ πού ἐπιμένει νὰ συγγεί τὴν ἀπόδοση νομικῆς προσωπικότητας σὲ μία θρησκευτικὴ κοινότητα, ἥτοι τὴν μορφή, τὸν τρόπο και τὸν βαθμὸ τῆς ἐξωτερικῆς ὀργάνωσης μιᾶς ἔνωσης προσώπων, μὲ τὴν κρατικὴ ἀναγνώρισή της ὡς θρησκείας, σύστημα πού δὲν προβλέπεται στὴν ἐλληνικὴ ἔννομη τάξη. Ἡ πρόσληψη ἢ μὴ νομικῆς προσωπικότητας εἶναι ἓνα νομικὸ γεγονὸς πού μπορεῖ νὰ ὀφείλεται εἴτε σὲ ἐξωτερικοὺς παράγοντες, π.χ. ἔλλειψη τοῦ ἐλαχίστου ἀριθμοῦ πιστῶν ἢ ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων πόρων, εἴτε σὲ ἐσωτερικοὺς ἐνδιάθετους παράγοντες, ἀρνητικὴ θέση ἐναντι τῆς συγκεκριμένης νομοτυπικῆς μορφῆς, ἀδιαφορία για τὴν τυπικὴ ὀργάνωση τῆς θρησκευτικῆς κοινότητας. Ὡστόσο ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη κατάσταση, ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη ἐπιλογή, πού ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ δεδομένα και τὶς διαθέσεις τῆς θρησκευτικῆς κοινότητας, δὲν ἀπομειώνουν στὸ ἐλάχιστο τὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας σὲ ὅλες τὶς συνταγματικὲς ἐκφάνσεις του. Τόσο τὰ μεμονωμένα ἄτομα ὅσο και οἱ θρησκευτικὲς ὀμάδες και πλέον οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες συνεχίζουν νὰ εἶναι φορεῖς τῶν ἴδιων ἀτομικῶν και συλλογικῶν δικαιωμάτων και ὑποχρεώσεων ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς ταυτότητάς τους· δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ νομικὴ μορφή τῆς ὀργάνωσης πού ἐπιλέγουν ἢ δὲν ἐπιλέγουν και σίγουρα ὁ νέος τύπος νομικοῦ προσώπου δὲν ἔχει καταστῆ κάποιος νέος ἐκτελεστικός ὄρος τῶν συνταγματικῶν ἐπιταγῶν. Ἡ «ἀναγνώριση» ἀπὸ τὴ διοίκηση μιᾶς ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς ἔκφρασης ὡς θρησκευτικῆς ἢ μὴ ποτὲ δὲν γίνεται εὐθέως· ἄλλωστε δὲν προβλέπεται κάτι τέτοιο ἀπὸ καμμία διάταξη, ἀλλὰ μόνο ἐμμέσως, εἴτε ἐπ' ἀφορμῇ τῆς αἴτησης για τὴν ἔκδοση μιᾶς ἄδειας ἴδρυσης και λειτουργίας ἐνὸς λατρευτικοῦ χώρου (ἄδεια ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται ἡ ἀπόλαυση και ἄλλων προνομίων ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, π.χ. ἀπαλλαγὴ ἀπὸ φόρο ἀκινήτου, εὐνοϊκὴ φορολογικὴ μεταχείριση), εἴτε κατὰ τὴν ἀτομικὴ ἄσκηση ἄλλων δικαιωμάτων ἢ ἐκπλήρωση ὑποχρεώσεων

(π.χ. στρατιωτικῶν), ὅποτε καὶ ἡ διοίκηση καλεῖται ἀναγκαστικὰ νὰ πάρει θέση ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ φαινομένου πού ἀντιμετωπίζει. Οὔτε ἡ ἀδειοδότηση λατρευτικοῦ χώρου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ μορφή τῆς ὀργάνωσης, ἀρκεῖ ἀπλῶς νὰ πληροῦνται οἱ τρεῖς συνταγματικοὶ ὅροι: τῆς γνωστῆς καὶ μὴ κρυφίας δοξασίας, τῆς μὴ προσβολῆς τῆς δημόσιας τάξης ἢ τῶν χρηστῶν ἠθῶν καὶ τῆς μὴ ἄσκησης προσηλυτισμοῦ. Τὸ πραγματικὸ πρόβλημα πού καλεῖται ἐνίοτε νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ διοίκηση εἶναι ἐὰν ἡ κρινόμενη περίπτωση πράγματι ἀφορᾷ ἀτομικὴ ἢ συλλογικὴ θρησκευτικὴ ἔκφραση, καὶ συνεπῶς ἀπολαμβάνει τὴν προστασία τοῦ ἄρθρου 13 Σ, ἢ συνιστᾷ ἔκφραση ἀπλῶν φιλοσοφικῶν, ἠθικῶν ἢ κοσμοθεωριακῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐνδεχομένως ἐμπίπτει στὸ ἐννοιολογικὸ εὖρος ἄλλης ἀτομικῆς ἐλευθερίας (π.χ. ἐλευθερίας ἔκφρασης, ἀνάπτυξης τῆς προσωπικότητας). Αὐτὸ εἶναι ἓνα πολὺ δύσκολο καὶ ἐπιφοβο ἔργο γιὰ μία δημόσια διοίκηση, ἰδίως ἐὰν ἀναλογιστοῦμε ὅτι δὲν ὑφίσταται ὁρισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς θρησκείας καθολικὰ ἀποδεκτός· ἔτσι ἡ δημόσια διοίκηση ἀναγκάζεται νὰ χρησιμοποιήσει ἐρμηνευτικὰ ἐργαλεῖα πού κατὰ κανόνα προέρχονται ἀπὸ τὶς γενικῶς παραδεδεγμένες θρησκείες, π.χ. ἡ πίστη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ὑπερβατικῆς δυνάμεις, ἡ ἔκφραση αὐτῆς τῆς πίστεως μὲ λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις, ἡ συμμετοχὴ τοῦ πιστοῦ σὲ μία κοινότητα πού τελεῖ ὑπὸ τὶς αὐτὲς ὑπερβατικὰς ἀντιλήψεις, τὸ δεσμευτικὸ ἦθος, γενικῶς τὸ σύνολο τῶν συναισθημάτων, τῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν κατὰ παράδοση τελούμενων πράξεων τοῦ ἀτόμου πού ἀναφέρονται στὸν Θεό. Καὶ βέβαια, μετὰ ἀπὸ τὴν κρίση τῆς διοίκησης, τὸ ἴδιο δίλημμα μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει καὶ τὸ διοικητικὸ δικαστήριον πού θὰ κρίνει τὴ νομιμότητα τῆς ἀπόφασής της, ἥδη δὲ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ ν. 4301/2014 καὶ τὰ πολιτικὰ δικαστήρια πού θὰ κληθοῦν νὰ ἀποδώσουν νομικὴ προσωπικότητα σὲ μία νεοεμφανιζόμενη συσσωμάτωση πού αὐτοπροσδιορίζεται ὡς θρησκευτικὴ.

Ἐνα ἀκόμη ἀπὸ τὰ καινοτόμα καὶ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ νόμου, τὸ ὁποῖο μάλιστα δὲν περιορίζεται στὴ νομικὴ ὀργάνωση τῶν πιστῶν, ἀλλὰ διατρέχει ὅλο τὸ δίκαιο τῶν θρησκευμάτων, εἶναι ὁ ὁρισμὸς τῆς (νομικῆς πλέον) ἐννοίας τῆς θρησκευτικῆς κοινότητας. Γνωρίζουμε ὅτι οἱ ὁρισμοὶ σὲ κάθε ἐπιστήμη ἀποτελοῦν κρίσιμα δομικὰ ἐργαλεῖα γιὰ τὴν ἐξέλιξή τους, ἀλλὰ ταυτόχρονα εἶναι ἀπὸ πιὸ ἀπαιτητικὰς, αὐστηρὰς καὶ ἐπιρροεπῆς σὲ διαρκῆ ἀναθεώρηση ἐκδηλώσεις τους. Ὁ νόμος πράγματι θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσῃ πλήρως χωρὶς τὸν ὁρισμὸ αὐτόν, ὡστόσο ἡ θεσμοθέτηση καὶ ἡ προσέγγισή του, πάντοτε ὑπὸ τὸ φῶς τῶν συνταγματικῶν διατάξεων, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἓνα ἀσφαλὲς σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴ χάραξη πολιτικῆς καὶ τὸν διάλογο Πολιτείας - Θρησκευμα-

των πού είναι τόσο επίκαιρος, όσο και η ανθρώπινη ανάγκη για έκδήλωση του θρησκευτικού συναισθήματος. Είναι αναγκαστικά αφαιρετικός και άνοικτος σέ έρμηνείες, για να επιτελέσει τόν ρόλο του και να αποφύγει άκαμπτες θέσεις πού θά μπορούσαν να τόν άκυρώσουν γρήγορα με τίς έξελίξεις τής έθνικης, κοινοτικής και διεθνούς νομολογίας στα άτομικά δικαιώματα. Βασικά έννοιολογικά στοιχεία τής θρησκευτικής κοινότητας είναι: (α) ό ίκανός άριθμός (φυσικών) προσώπων, χαρακτηριστικό πού έχει άπασχολήσει επί δεκαετίες τή νομολογία, επ' άφορμή τού άπαιτούμενου άριθμού άτόμων για τήν ίδρυση εϋκτήριων οίκων, με αποφάσεις πού έκριναν υπέρ τής ευμενέστερης έρμηνείας και τών μικρότερων μεγεθών, προκειμένου να διασφαλισθεί ή έλευθερία άσκησης τής λατρείας. "Έτσι θεωρώ εύλογο ότι θρησκευτική κοινότητα είναι κάθε ομάδα πιστών πού θά μπορούσαν να λάβουν άδεια λατρευτικού χώρου. (β) Η κοινή μεταξύ τους θρησκευτική Όμολογία, ήτοι τό γεγονός ότι μοιράζονται τήν αυτή πίστη. (γ) Η γνωστή θρησκεία, νομική έννοια πού προβλέπεται στο Σύσταγμα και έχει παγιωθεί στην έλληνική έννομη τάξη, πού χαρακτηρίζεται κυρίως από τήν ύπαρξη λατρείας, δόγματος και τελετουργικού (φανερών και όχι κρυφών), αποκλείοντας έτσι φιλοσοφικά ρεύματα, θρησκευτικά κινήματα και ομάδες προβληματισμού. (δ) Η μόνιμη έγκατάσταση, ήτοι τά μέλη άποτελούν μόνιμη και όχι παροδική ή περιφερόμενη κοινότητα, άφου σέ τέτοια περίπτωση δέν χρειάζεται να άποκτήσουν τέτοιο νομικό δεσμό, χαρακτηριζόμενο από σταθερότητα και διάρκεια, με μία έννομη τάξη. (ε) Να βρίσκεται σέ καθορισμένη γεωγραφική περιοχή, ή όποία κατ' άρχάς δέν μπορεί να εκτείνεται αυθαίρετα, αλλά συνήθως προσδιορίζεται από τήν περιοχή στην όποία κατοικούν ή διαμένουν τά πρόσωπα τής συγκεκριμένης κοινότητας. Όστόσο, ή ανάγκη τού σαφούς προσδιορισμού τής γεωγραφικής περιοχής δέν μπορεί, από τήν άλλη, να όδηγήσει σέ έναν αυθαίρετο περιορισμό τής έννοιάς της (π.χ. σέ ένα επίπεδο διοικητικής διαίρεσης όπως ό δήμος), κατά τρόπο πού ουσιαστικά να άναιρεί τόν χαρακτήρα (και τόν αυτόπροσδιορισμό) τής ομάδας αυτής ως ιδιαίτερης θρησκευτικής κοινότητας, αλλά μπορεί να ανταποκρίνεται και σέ πολυεϋρύτερη περιοχή (νομός Άττικής, Στερεά Ελλάδα), άφου στην έννοια τής θρησκευτικής κοινότητας μπορεί να περιλαμβάνεται τόσο μία εϋρύτερη ομάδα πιστών πού εκτείνεται σέ όλη τήν έλληνική επικράτεια, όσο και ή τυχόν «μερικώτερη» θρησκευτική κοινότητα, πού μπορεί να άφορα σέ ομάδα άτόμων τής ίδιας θρησκείας σέ περιορισμένη και καθορισμένη γεωγραφική περιοχή. (στ) Να έχει σκοπό τήν κοινή άσκηση τής λατρείας, σκοπός ό όποιος είναι θεμελιώδης για μία θρησκευτική κοινότητα, άφου άποτελεί ειδικώτερη έκφανση τής

έλευθερίας έκδήλωσης τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεών της, χωρίς ὁμως αὐτὸς ὁ σκοπὸς νὰ ἀποκλείει τυχὸν ἄλλες ἐκφάνσεις τῆς θρησκευτικῆς καὶ –ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς– κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς της, τῆς έκδήλωσης τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπο, τῆς φιλευσπλαχνίας, τῆς ἀγαθοεργίας καὶ τῆς κοσμοαντίληψῆς της περὶ κοσμοθεωρίας. Ὁ ἀπαιτούμενος σκοπὸς τῆς κοινῆς λατρείας εἶναι *sine qua non* στοιχεῖο γιὰ τὴν πλήρωση τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ ὀρισμοῦ. Μὲ ἄλλα λόγια, πιστοὶ μιᾶς συγκεκριμένης θρησκείας ποὺ κατοικοῦν στὸν ἴδιο δῆμο δὲν ἀποτελοῦν κατ' ἀνάγκην ἰδιαίτερη θρησκευτικὴ κοινότητα, ὅταν καὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἀντιλαμβάνονται ἑαυτοὺς ὡς μέλη της· ἀντίθετα πιστοὶ ἀκόμη καὶ διάσπαρτοι σὲ μία εὐρύτερη περιοχὴ (π.χ. Στερεὰ Ἑλλάδα) μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν ἰδιαίτερη κοινότητα, ἐφόσον ὑφίσταται τέτοια συναντίληψη. Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ἡ ἔννοια αὐτὴ δὲν ἔχει τύχει εὐρείας χρήσεως στὸ ἡμεδαπὸ θετικὸ δίκαιο, καθόσον αὐτὴ ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ν. 3512/2006 περὶ τῆς παραχώρησης τῆς χρήσης τοῦ Ἰσλαμικοῦ Τεμένους Ἀθηνῶν σὲ μουσουλμανικὲς θρησκευτικὲς κοινότητες ποὺ διαβιοῦν στὴν Ἀττικὴ, χωρίς περαιτέρω ἀνάλυση. Ἐμμεση ἀναφορὰ στὰ βασικὰ ἐννοιολογικὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ πὼς κάνει ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ Ν. 2456/1920 «Περὶ Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων», ἀφοῦ προβλέπει πὼς μπορεῖ νὰ ἰδρυθεῖ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα μόνο σὲ πόλεις ποὺ κατοικοῦν «μονίμως πλείονες τῶν εἴκοσι ἰσραηλιτικῶν οἰκογενειῶν», προτάσσοντας ἔτσι δύο ἀναγκαῖα στοιχεῖα τῆς ἔννοιας: ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴ μόνιμη ἐγκατάσταση (καὶ προφανῶς ὄχι τὴν προσωρινὴ διασύνδεση μιᾶς θρησκευτικῆς ομάδας μὲ τὸν χώρο ἢ τὴν ἐλεύθερη περιφορὰ της ἀνὰ περιοχάς), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕναν ἐλάχιστο ἀριθμὸ μελῶν, ποὺ θεμελιώνει τὴν ἀνάγκη ἴδρυσης τῆς κοινότητας καὶ διασφαλίζει τὴν ὁμαλὴ λειτουργία καὶ βιωσιμότητά της ἀπὸ κάθε ἄποψη (οἰκονομικὴ, βιολογικὴ, κοινωνικὴ). Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ θετικὸ δίκαιό μας, ἡ ἔννοια αὐτὴ χρησιμοποιεῖται εὐρέως –χωρὶς κάποιο εἰδικώτερο περιεχόμενο ἢ προσδιορισμό– σὲ ἀποφάσεις τόσο τῶν ἡμεδαπῶν δικαστηρίων ὅσο καὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου, χωρὶς μέχρι σήμερα νὰ ἔχει δοθεῖ κάποιος ὀρισμὸς της. Ἡ ἔννοια αὐτὴ –χωρὶς νὰ περιορίζει τὸ συνταγματικὸ δικαίωμα τῶν μεμονωμένων ἀτόμων ἢ τῶν ομάδων π.χ. μεταναστῶν νὰ ἀσκήσουν ἀτομικὰ ἢ καὶ συλλογικὰ τὰ θρησκευτικὰ δικαιώματά τους καὶ τὰ λατρευτικὰ τους καθήκοντα (ἀφοῦ ἀκόμη καὶ μία ομάδα λίγων ἀτόμων μπορεῖ νὰ αἰτηθεῖ τὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία εὐκτηρίου οἴκου)– ἐπιτρέπει στὴν Πολιτεία νὰ χαράξει καλύτερα καὶ συστηματικώτερα τὴν πολιτικὴ της γιὰ τὶς θρησκείες καὶ τὴν ὀργάνωσή τους, ἰδίως σὲ μία ἐποχὴ ποὺ ὁ χάρτης τους ἐμφανίζει τεράστιες

ἀλλαγές με τὴν ἴδρυση νέων θρησκειῶν καὶ τὴν ἔντονη κινητικότητα τους σὲ ὅλη τὴν ὑφήλιο, λειτουργώντας ὀριζόντια, σὲ ὅλο τὸ φάσμα τοῦ δικαίου τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν.

Ἀναγκάζομαι στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ κλείσω τὴν εἰσήγησή μου, λόγῳ περιορισμένου χρόνου. Ὡστόσο πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι οἱ βασικὲς διατάξεις τοῦ ν. 4301/2014 φιλοδοξοῦν νὰ θεραπεύσουν τὴν ἀνάγκη θέσπισης μιᾶς ἰδιαίτερης μορφῆς καὶ τυπολογίας νομικοῦ προσώπου γιὰ τὶς συγκεκριμένες συσσωματώσεις, ὅπως ἄλλωστε θὰ ἦταν ἀναμενόμενο σὲ μία ἔννομη τάξη ποὺ ἔχει ἐπιτύχει νὰ συνδυάσει τὴν ἐξωτερικὴ τυπολογία τῶν νομικῶν προσώπων καὶ δὴ δημοσίου δικαίου (χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ὁ Καταστατικὸς Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔστω καὶ ἐὰν πλέον μετὰ ἀπὸ σαράντα ἔτη λειτουργίας του μπορεῖ νὰ φαίνεται παρωχημένος καὶ νὰ χρήζει μιᾶς εὐρύτατης προσαρμογῆς του στὶς σύγχρονες ἀνάγκες ὀργάνωσης καὶ διοίκησης ἑνὸς μεγάλου ὀργανισμοῦ) με τοὺς (ἐξωνομικούς) ἱεροὺς κανόνες καὶ παραδόσεις ποὺ ἀναγνωρίζει ὡς θεμέλιά της μία θρησκευτικὴ κοινότητα (ἐν προκειμένῳ τὸ ὀρθόδοξο πλήρωμα).

Εὐχαριστῶ.